

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

ISSN 3060-5059

VOL.3 № 5

2026

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARI IQTISODIY DISKURSIDA DEYKTIK BIRLIKLARNING FUNKSIONAL-SEMANTIK TAHLILI

Tursunmuradova Aziza Saidaliyevna

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti, mustaqil izlanuvchi

Annotatsiya

Ushbu maqolada iqtisodiy diskurs uchun deyktik birliklarning ahamiyati hamda ularni tahlil qilish tarjima jarayonidagi muammolarni oldini olishi muhokama qilinadi. Ingliz va o‘zbek tillarida deyktik birliklarning mushtarak hamda farqli jihatlari asoslanib, ularning har biri turi tavsiflanadi. Misollar orqali deyktik birliklarning har bir turi yoritib beriladi hamda ularning kontekstda anglashilgan ma’nosi tahlil orqali ochib beriladi va ularning diskursni to‘liq tushunishdagi ahamiyati yoritib beriladi.

Kalit so‘zlar: deyktik birliklar, zamon deyksisi, makon deyksisi, ijtimoiy munosabat deyksisi, shaxs deyksisi.

ФУНКЦИОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ДЕЙКТИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В ЭКОНОМИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ АНГЛИЙСКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ

Турсунмурадова Азиза Саидалиевна

Узбекский государственный университет мировых языков, независимый исследователь

Аннотация

В данной статье рассматривается значение дейктических единиц в экономическом дискурсе, а также обсуждается, каким образом их анализ способствует предотвращению проблем, возникающих в процессе перевода. Обосновываются общие и отличительные особенности дейктических единиц в английском и узбекском языках, а также характеризуется каждый их тип. На примерах раскрываются различные виды дейктических единиц, анализируется их контекстуально обусловленное значение и освещается их роль в полном понимании дискурса.

Ключевые слова: дейктические единицы, временной дейксис, пространственный дейксис, социальный дейксис, личный дейксис.

FUNCTIONAL-SEMANTIC ANALYSIS OF DEICTIC UNITS IN ENGLISH AND UZBEK ECONOMIC DISCOURSE

Tursunmuradova Aziza Saidaliyevna

Uzbekistan State World Languages University, Independent Researcher

Abstract

This article discusses the significance of deictic units in economic discourse and explains how their analysis can help prevent problems arising in the translation process. The common and distinctive features of deictic units in English and Uzbek are substantiated, and each type is described in detail. Through examples, every type of deictic unit is illustrated, while their contextually interpreted meanings are revealed through analysis. The study also highlights the importance of deictic units in achieving a complete understanding of discourse.

Keywords: deictic units, temporal deixis, spatial deixis, social deixis, personal deixis.

Iqtisodiy diskursda axborot maksimal darajada aniq va obyektiv bo‘lishi talab etiladi. Iqtisodiy diskurs o‘zining aniqligi hamda terminlarga boyligi bilan farqlanadi. Biroq iqtisodiy diskursda ham yashirin hamda ko‘zlangan maqsadni ochiqlash uchun kontekst juda muhim hisoblanadi. Shu o‘rinda deiktik birliklar iqtisodiy diskurs uchun ham muhim ekanligini ta’kidlash mumkin. Deiktik birliklar o‘z tabiatiga ko‘ra kontekstga bog‘liq bo‘lib, bu holat ma’no noaniqligi va interpretativ tafovutlarga olib kelishi mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Deyksis hodisasi tilshunoslikda pragmatika, semantika, diskurs tahlili va kognitiv lingvistika kesishgan nuqtalarda o‘rganilgan muhim kategoriyalardan biridir. “Deyksis” termini yunoncha *deixis* — “ko‘rsatish”, “ishora qilish” ma’nolarini anglatib, nutq jarayonida referentning kommunikativ vaziyat orqali aniqlanishini ifodalaydi. Deyktik birliklar ma’nosi kontekstdan tashqarida to‘liq anglashilmaydi, chunki ular nutq subyekti, vaqt, makon va kommunikativ vaziyat bilan chambarchas bog‘langan.

Deyksis nazariyasining shakllanishida nemis olimi Karl Böhlerning xizmatlari alohida ahamiyatga ega. U o'zining "Sprachtheorie" asarida tilni "ko'rsatish maydoni" sifatida talqin qilib, *origo* tushunchasini kiritadi. Böhlerga ko'ra, har qanday deytik birlik nutq markazi — ya'ni "men", "shu yer", "hozir" koordinatalari orqali talqin qilinadi. Shu tariqa olim shaxs, makon va zamon deyksisini yagona koordinativ tizim sifatida izohlaydi.

Keyinchalik Charles J. Fillmore deyksisni pragmatik va grammatik nuqtai nazardan chuqur rivojlantirdi. Uning "Deixis" nomli tadqiqotida deytik birliklar faqat ko'rsatish vazifasini emas, balki kommunikativ vaziyatni tashkil qiluvchi markaziy element sifatida talqin etiladi. Fillmore deyksisni situativ kontekst bilan bog'liq holda tahlil qilib, shaxs, vaqt va makon deyksisidan tashqari ijtimoiy hamda diskursiv deyksisni ham ajratadi. Ayniqsa, diskursiv deyksis matn ichidagi oldingi yoki keyingi axborotga murojaat qiluvchi birliklarni tushuntirishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Pragmatik yondashuv doirasida Stephen C. Levinsonning ishlari deyksis nazariyasining eng mukammal tavsiflaridan biri hisoblanadi. Olim o'zining "Pragmatics" asarida deyksisni pragmatikaning asosiy kategoriyalaridan biri sifatida ko'rsatadi va uni besh asosiy turga ajratadi: shaxs deyksisi, vaqt deyksisi, makon deyksisi, ijtimoiy deyksis hamda diskurs deyksisi. Levinsonning ta'kidlashicha, deytik birliklar til va nutq o'rtasidagi bog'liqlikni namoyon qiluvchi eng muhim vositalardandir. Uning ishlari keyingi pragmatik va diskursiv tadqiqotlar uchun nazariy poydevor vazifasini bajardi.

Deyksis masalasi funksional grammatika nuqtai nazaridan ham tadqiq etilgan. M.A.K. Halliday tilning kommunikativ funksiyalarini o'rganar ekan, referensiya va kontekst masalalariga alohida e'tibor qaratadi. Halliday konsepsiyasida deytik birliklar matnning kohezivasi va axborot strukturasi shakllantiruvchi vositalardan biri sifatida ko'riladi. Ayniqsa, determinativ birliklar va ko'rsatish olmoshlarining matn ichidagi bog'lovchi vazifasi funksional stilistika uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMALAR

Deiktik birliklar turli ishoraviy vositalar bo'lib, ularsiz hamda kontekst orqali anglashilgan ma'noni aniqlamasdan turib, to'liq muloqotni tushunish mumkin emas. Masalan, ingliz tilidagi quyidagi gap kontekstsiz to'liq anglashilmaydi, chunki unda bir qator deiktik birliklar mavjud:

"They'll have to do that tomorrow, because they aren't here now."

Ushbu parchadagi *they, that, here, tomorrow, now* kabi so'zlar aynan kontekst bilan bog'liq bo'lib, ularning kontekstda anglashilgan ma'nosi butun muloqotni tushunishga yordam beradi. Xuddi shunday, o'zbek tilida ham *shu, ular, o'sha, hozir, ertaga* kabi birliklar deiktik vositalar sirasiga kiradi.

Deiktik birliklar referensial xususiyatga ega pragmatik vositalar hisoblanadi va ular aniqlikni ta'minlaydi. Deiktik birliklar shaxs, makon, zamon, diskurs hamda ijtimoiy munosabatlarni ifodalash orqali kommunikativ jarayonni strukturalashtiradi [1]. Ularning har biri o'ziga xos funksional-semantik xususiyatga ega bo'lib, farqlanishi obyekt va kontekstga bog'liqlik darajasi bilan belgilanadi.

Deiksis turi	Funksiyasi	Ingliz tilida misol	O'zbek tilida misol	Asosiy farqlovchi belgi
Person deixis (shaxs deyksisi)	Nutq ishtirokchilarini ko'rsatadi	I, we, you, they	men, biz, sen, ular	Kommunikativ rollarni belgilaydi
Spatial deixis (makon deyksisi)	Predmet yoki hodisaning joylashuvini bildiradi	here, there, this, that	bu yerda, u yerda, bu, o'sha	Masofa va joyga bog'liq referensiya
Temporal deixis (zamon deyksisi)	Vaqtga nisbatan yo'naltiradi	now, today, tomorrow	hozir, bugun, ertaga	Nutq vaqtiga bog'langanlik
Discourse deixis (diskurs deyksisi)	Matn ichidagi boshqa qismlarga ishora qiladi	this statement, the following	ushbu fikr, quyidagi	Matn ichidagi bog'lanishni ta'minlaydi
Social deixis (ijtimoiy deyksis)	Ijtimoiy munosabat va statusni bildiradi	Sir, Madam, Mr.	siz, janob, hurmatli	Ijtimoiy masofa va hurmat darajasi

Har bir tur nutqdagi ma'noni tashkil etishga o'ziga xos hissa qo'shadi. Shaxs deyksisi nutq hodisasidagi ishtirokchilarning rollarini anglatadi va odatda "men", "siz", "ular" kabi olmoshlar orqali ifodalanadi. Bu shakllarning referensiyasi so'zlovchi va tinglovchiga qarab o'zgaradi.

Makon deyksisi ma'ruzachi yoki boshqa referens nuqtasiga nisbatan obyektlarning joylashuvini kodlaydi. "Bu yerda", "u yerda", "bu", "o'sha" kabi birliklar tinglovchining fazoviy munosabatlarni talqin

qilishiga yordam beradi. Zamon deysisi esa voqealarni nutq vaqtiga nisbatan joylashtiradi [3]. “Hozir”, “keyin”, “bugun” kabi ravishlar hamda fe’l zamon shakllari temporal deysisning asosiy ko’rsatkichlari hisoblanadi.

Diskurs deysisi tashqi obyektlarga emas, balki matnning o’zidagi elementlarga murojaat qiladi. Masalan, “ushbu bo’lim”, “keyingi muhokama”, “yuqorida aytib o’tilgan fikr” kabi birliklar matnning koheziasini ta’minlaydi va o’quvchi yoki tinglovchini diskurs tuzilishi bo’ylab yo’naltiradi. Og’zaki va yozma nutqda diskursiv deysis asosiy fikrlarni ta’kidlash, oldingi bayonotlarga murojaat qilish yoki keyingi ma’lumotni taqdim etish uchun xizmat qiladi.

Ijtimoiy deysis esa kommunikativ ishtirokchilar o’rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni ifodalaydi. Bu ko’pincha unvonlar, hurmat shakllari va maxsus murojaat birliklari orqali amalga oshiriladi. Masalan, “Professor”, “Doktor”, “Janob”, “Lady” kabi birliklar ijtimoiy maqom va hurmatni anglatadi.

Deysis nutqda ma’noni shakllantirishda markaziy rol o’ynaydi. Deytik birliklar orqali so’zlovchi va tinglovchi umumiy kommunikativ makonda joylashadi. Shu jihatdan deiktik birliklarning semantikasi nutq vaziyatisiz to’liq anglashilmaydi, chunki ularning referensiyasi aynan kontekst orqali aniqlanadi.

Ingliz va o’zbek tillarida deiktik birliklarning o’ziga xos xususiyatlari mavjud. Ingliz tilida deiktik birliklar ko’proq moslashuvchan va funksional jihatdan o’zgaruvchan bo’lsa [5], o’zbek tilida ular ko’proq rasmiy shakllarda, xususan, “mazkur”, “ushbu” kabi birliklar orqali namoyon bo’ladi. Biroq har ikki tilda ham deiktik birliklar kontekstdan ajralgan holda to’liq ma’no kasb eta olmaydi.

Deiktik birliklarning noaniq referensiyasi iqtisodiy diskursda axborotning noto’g’ri talqin qilinishiga va kommunikativ uzilishlarga sabab bo’lishi mumkin. Shu bois iqtisodiy diskursdagi deiktik birliklarni funksional-semantik, kontekstual hamda diskursiv interpretatsiya asosida tahlil qilish muhim ahamiyatga ega.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, deysis nutqdagi ma’noning muhim tarkibiy qismi bo’lib, tilni kontekst bilan bog’laydi va samarali muloqotni ta’minlaydi. Shaxsiy, ma’non, zamon, diskurs va ijtimoiy deysislar orqali so’zlovchi va yozuvchilar izchil hamda mazmunli axborot yaratadilar. Deyksisni o’rganish ma’noning qat’iy emas, balki nutq jarayonida dinamik tarzda shakllanishini ko’rsatadi. Shu sababli deysisni chuqur tahlil qilish pragmatik ma’no va diskurs tuzilishini anglash imkonini kengaytiradi. Ayniqsa, zamonaviy raqamli kommunikatsiya sharoitida deysisni o’rganish til orqali ma’no qurilishi, matn uyg’unligi va ijtimoiy munosabatlarning qanday boshqarilishini tushunishda muhim nazariy hamda amaliy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Bühler K. Die Sprachtheorie: Die Darstellungsfunktion der Sprache. — Jena: Gustav Fischer Verlag, 1934. — 434 p.
2. Dionysius T. Art of Grammar. — Duckworth Publishing, 1995. — 120 p.
3. Levinson S. Pragmatics. — Cambridge: Cambridge University Press, 1983. — 20 p.
4. Lyons J. Linguistic Semantics. — Cambridge: Cambridge University Press, 1995. — 376 p.